بۆ چی دبێژنێ ؛ تێکستێ هەڤتەریب... ؟

نڤیسین: د.جمیل حمداوی
وەرگێرن : م.هـ. نزار سەلمان تاهر
زانکویا زاخو/ فاکولتیا زانستێن مروڤایەتی/ پشکا زمانێ کوردی

د ڤان سالێن دوماهییێ دا ،ئەو خواندن و ڤەکولینێن د بیاڤێ ڤەگێرانێ دا (السردية) هاتینە کرن ، پویتەدانەکا مەزن ب دەرازینکێن (العتبات۔ Seuils) تێکستان دبەخشی ، هەر وەکی ئەڤ چەندە ل دەڤ ڤان رەخنەگران خویابووی :(جینیت ۔ Genette) و بابەتێ پەراویزێن تێکستی (هوامش النص) لدەڤ (هنری میتران۔ H.Mitterand)ی و بابەتێ ناڤونیشانی بگشتی ل دەڤ (شارل گریفل۔ Ch.Grivel)ی و دیسان بابەتێ کورتکرن ب تێکستێ هەڤتەریب(إختصاراً بالنص الموازي۔ Le Paratexte) ژی.

ڤان هەر دوو زاراڤێن(Le paratexte) و(La paratextualité) دناڤ بەرهەمێن (جیرار جنیت۔ G.Genette)ی دا هاتینە بەرجەستەکرن ؛ ناسازیەک(تناقض) د وەرگێرانا ڤان زاراڤێن ناڤبری دا بۆ سەرزمانێ عەرەبی پەیداکر و نڤیسەرێن عەرەبێن رۆژهەلاتا وەلاتێ عەرەبی برەنگەکی ئەو زاراڤە وەرگێرایە و یێن رۆژئاڤاژی برەنگەکێ دیتر. ئەگەر ژی ئەوە ، دەمێ رەخنەگرێن عەرەب ؛ ئەڤ زاراڤە وەردگێرا سەر زمانێ عەرەبی ؛ پشتبەستن ل سەر وەرگێرانەکا فەرهەنگی پیتی(حرفي) دکر ، یانژی پشتبەستن ل سەر کونتێکس و رامانا دناڤ زمانێ رەسەن دا بۆ هاتیە دانان دکر . بۆ نمونە دەمێ رەخنەگر (سعید یقطین)ی ئەڤ زاراڤە وەرگێرایە سەر زمانێ عەرەبی ، ناڤێ (المناصصات) ل سەر دانابوو ، و رەخنەگرێ ناڤبرێ دناڤ پەرتووکا خودا یا بناڤێ (خواندن و ئەزموون۔ القراءة و التجربة) دەربارەی ڤی زاراڤی دبێژیت:(تێکستێ هەڤتەریب ۔ المناصصات / Paratextes ۔ ؛ ئەو تێکستە یێ کو برەنگێ پەراویزێن تێکستی دناڤ تێکستێ رەسەن دا دهێنە وەشاندن ، پێخەمەت رۆنڤەکرنێ یان تەعلیقدانێ یانژی ئازراندنا تێکەلکرنەکێ ، و ل دویڤ بوچوونا رەخنەگری خویادبیت کو ئەڤ تێکستە ۔المناصصات۔؛ د پرانیا جاران دا د دەرەکینە ، لێ دشێن برەنگێ ناڤەکی ژی بهێن) (١).

هەروەسا ناڤبری د پەرتووکەکا دیتردا یا بناڤێ (ڤەبوونا تێکستێ رۆمانێ۔ انفتاح النص الروائي) ، زاراڤێ (المناص) و پشتی تێکەلکرنا وی ل گەل پرۆسا صەرفی بکاردئینیت ، و ب شێوێ (مناصات) ڤی زاراڤی دئێخیتە د رەوشا کومکرنێ دا . (المناص) ژی ناڤێ بکەریە و ژ کارێ (ناص ، مناصە) هاتیە وەرگرتن ، و ناڤبری ئەگەرێ هەلبژارتنا ڤی زاراڤی ژی بۆ هندێ دزڤرینیتە ڤە ، کو ئەڤ کارە (ناص) زێدەتر دەربرینێ ژ هەڤسوییی و رامانا زاراڤێ (Paratextes) دکەت (٢). پشتی هینگێ ، ئەڤ رەخنەگرێ مەغربی ۔ سعید یقطین۔ ڤی

زاراڤی (المناص) دناڤ هەمی بەرهەمێن خوەیێن دیترا بەرجەستەدکەت و بتایبەت دناڤ پەرتووکا (الروایة و التراث السردي) (٣).

هەر دەربارەی ڤی زاراڤی (Paratextes) ، رەخنەگر (محمد بنیس) ناڤەکێ دیتر بۆ د دانیت و دبێژیتێ (تێکستێ هەڤتەریبـ النص الموازي) و مەبەست ژێ : ئەو رێکە یا کو بۆ خوە پەرتووکەکێ ددانیت و بڤێ سالۆخەتێ خوە پێشکێشی خواندەڤانی و جەماوەری دکەت (٤) .

خویادبیت کو (تێکستێ هەڤتەریب) لدەڤ (محمد بنیس)ی ، پێکهاتیە ژ وێ دەرازینکێ یاکو برەنگەکێ راستەوخو یان نە راستەوخو هەڤبەندیەکا دیالیکتیکی ل گەل تێکستی گرێددەت ، ناڤبری دەربارەی (تێکستێ هەڤتەریب) دبێژیت :ئەو رەگەزن یێن کو دناڤ سنوورێ تێکستی

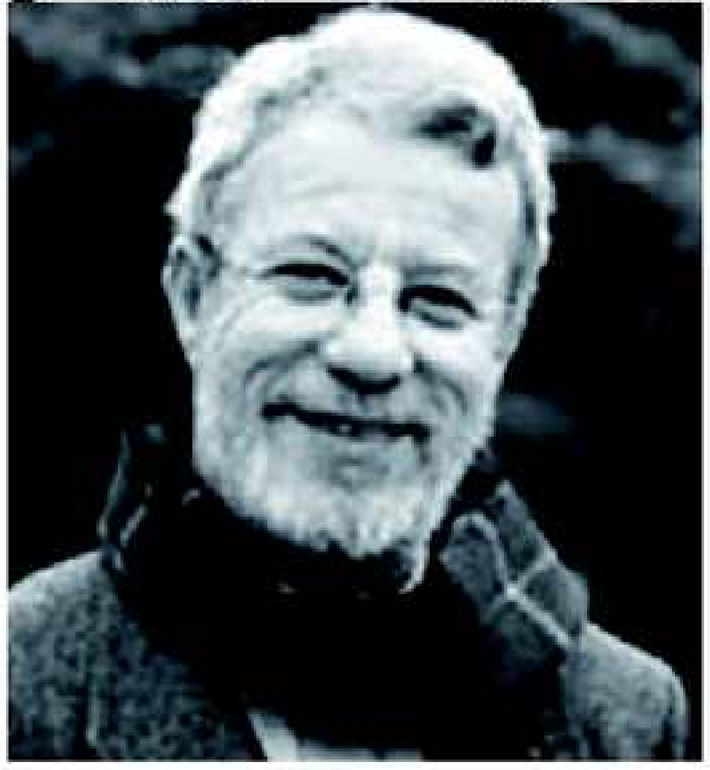

دا هەین ئەڤجار چ ژدەرڤەی تێکستی یان دناڤ دابن ، و برەنگەکێ وەسانێ دگەل تێکستی هەڤبەند و تێکرەسدبن ، تاکو خۆسەریا خوە وەردگرن ، و ژێ جودابن کو ئەڤ جودابوونە رێکێ د ددەتە ناڤەکیا تێکستی وەکو (بنیات و ئاڤاکاری) کو ئەکتیڤبن و رامانا تێکستی) (٥).

(محمد بنیس)ی چەسپاندیە کو شیعریەتا گریکی یا ئەرستوبی (الشعرية اليونانية الأرسطية) و شعریەتا عەرەبی ، پویتەدان ب (وان رەگەز و نژیار و ئەرکێن دکەڤنە لدۆرمانێن تێکستی نەبەخشیە) (٦)، و پشتی هینگێ ژ ئەنجامێ تێبینی وڤەدیتنێن ناڤبری د ڤی بیاڤی دا (هندەک خواندنێن تێکستی یێن نوی د کێلگەیێ ـ حقل فەلسەفێ و شعریەتێ دا دبینیتەڤە ، کو چاڤدێریا ڤان رەگەزان دکەن ـ یێن کو دکەڤنە دورمانێن تێکستیـ و ئەڤ چاڤدێریکرنە دبیتە ئەگەرێ هندێ کو ئەڤ رەگەزە و ل گەل هندەک رەگەزێن دیتر خێزانەکێ پێکدئینن) (٧) .

لێ ئەگەر ئەم تیرۆشکەکێ بەردەینە سەر وان پەرتووکێن دناڤ رەخنا کەڤنا عەرەبی دا لدۆر ڤی بابەتی هاتینە نڤێسین ، دێ بینین کو ئەڤ زاراڤە (Paratextes) بڤی رەنگێ خوارێ ل دەڤ وان رەخنەگران هاتیە بەرجەستەکرن :بتایبەت ؛ ئەو رەخنگرێن ل سەر بابەتێ (نڤێسین و نڤێسەڤانان) ئاخڤتین مینا (الصولی ، أبن قتيبه ، الكلاعي، ابن وهب الكاتب ، ابن الأثير ، محمد علي التهاتوي . . .هتد) . رەخنەگر (الصولي) د پەرتوکا خوەدا یا بناڤێ (أدب الكاتب) دا جەختیێ ل سەر ڤان تەوەران دکەت (ناڤونیشانکرنێ و ڤالاتیا نڤێسینێ ـالعنونه و فجاء الكتابهـ ، ئالاڤێن جوانکرن و خەملاندنێ ـ أدوات التحبير والترقيشـ، چەوانیا خواندنا تێکستی برێکا پێشەکیێـ كيفية التصدير ـ، پێشئێخستن و ب دوماهیک ئینان ـالتقديم و التختيمـ) (٨).

رەخنەگر (فرید الزاهی) ؛ دەمێ زاراڤێ (Le paratexte) وەردگێریت ، ناڤێ دۆرمانێ (المحيط) دەرەکی یان دۆرمانێ دەرەکیێ تیکستی ل سەر د دانیت (٩) ، و رەخنەگر (عبد العالی بوگیب) هەر مینا وەرگێرانا (سعید یقطین)ی بۆ زاراڤێ (Le paratexte) ؛ ناڤێ

(المناص) ل سەر دانایە (١٠) . بەلێ رەخنەگر (عبدالفتاح الحجمری) و هەر وەکی (محمد بنیس)ی ناڤێ (تێکستێ هەڤتەریب ـ النص الموازي) بۆ زاراڤێ (Le paratexte) د هەلبژێریت (١١) ، و رەخنەگر (عبد الرحيم العلام) ناڤێ (الموازيات) بۆ زاراڤێ ناڤبری بکاردئینیت (١٢).

دیسان رەخنەگرێ تونسی (محمد الهادي المطوي) زاراڤێ (Le paratexte) بەرۆڤاژی (محمد بنیس)ی وەرگێرایە و ناڤێ هەڤتەرییبا تێکستی(الموازية النصية او الموازي النصي) ل سەر دانایە ؛ بەلێ ئەڤ ناڤدانانە ؛ وەرگێرانەکا پیتی فەرهەنگیە. و پەیڤا (Para) دناڤ زمانێ عەرەبی دا هەمبەر پەیڤا (الموازی) دهێت ، و رامانا نێزیکبوون و تەفاعلێ ددەت (المحاذاة والتفاعل) ، و پەیڤا (الموازي) دناڤ زمانی دا رامانا هەڤتەرییبا دوو تشتان ددەت :نێزیکبوون و بەرامبەربوون(تحاذيا و تقابلا) و تاکو ئەڤ زاراڤە برێکا ڤێ رامانێ بشێت هەڤتەرییبا تێکستی (چ ناڤەکی یان دەرەکی) ل ناڤخوە بگریت و دیسان تاکو ل گەل ناڤەروکا تێکستی ژی هەڤسونەبیت و بتایبەت ئەگەر دناڤ ناڤەرۆکا تێکستی دا بۆ هەمان مەبەست هەڤتەرییبەک هاتە وەشاندن ، مینا :رونڤەکرن و تەعلیقدان یانژی ئەگەر برەنگەکێ ڤەمای هات)(١٣) .

رەخنەگرێ لبنانی(عبدالوهاب ترو) کومەکا زاراڤێن (جیرار جینیت ـG.Genette) بڤی رەنگێ خوارێ وەرگێرایینە:

١ـ تێکستیا موتەعالی (المتعاليات النصية: transtextualité) .
٢ـ تێکستیا هەڤواتا (النصوصية المرادفة: paratextualité) .
٣ـ تێکستیا شمولییە (النصوصية الشمولية :architextualité).
٣ـ تێکستیا تەڤگر (النصوصية الشاملة : hypertextualité).
٤ـ پارا تێکستی (ما وراء النصوصية : métatextualité) .

(عبدالوهاب ترو) پێڤە دچیت و دبێژیت :(هەروەسا (جینیت) ی هندەک فورمێن نوی ل سەر (المتعاليات النصية) زێدەکرینە ؛ چونکی زاراڤێن هەڤتێکستی یان تێکستیا هەڤواتا ـ التناص أو نصوصیە ـ پەیوەندیەکێ دناڤبەرا تێکستی و هەمی دورمانێن وی مینا ـ ناڤونیشان ، پێشەکی ، پاشکو ـ دروستدکەت . و پارا تێکستی (métatextualité) ؛ تێکستی ب تێکستەکێ دیترڤە هەڤبەنددکەت بیێ کو ل سەر باخڤیت یان ناڤبینیت یانژی دەربرینێن وی بڤەگوهێزیت (١٤) .

رەخنەگرێ سوری (محمد خير البقاعی) زاراڤێ ، پاشکویێن تێکستی (الملحقات النصية) ل سەر زاراڤێ (Le paratexte) دانایە ، ئەڤ کارێ وی ؛ وەرگێرانەکا باش و هویربینە ، چونکی تێکستێ هەڤتەریب ، مینا دەرازینک یانژی پاشکویانە و لدۆرمانێ تێکستی ـچ دناڤ

دا یان ژ دەرڤە دهێنە وەشاندن (١٥). بەلێ وەرگێرانێن (عبدالوهاب ترو)ی ، بۆ ڤی زاراڤی ؛ وەرگێرانێن پیتی و مژاوینە و دیسان گەلەک ناسازیان ژی ل ناڤخوە دگرن.بۆ نمونە ئەرێ چ جوداهی دناڤبەرا تێکستیا شمولییە (النصوصية الشمولية :architextualité) و تێکستیا تەڤگر (النصوصية الشاملة : hypertextualité) دا هەیە ؟!! بەلکو دبیت هەر دوو رامانا ئێک زاراڤی بدەن.

هەروەسا رەخنەگر (المختار حسنى) زاراڤێ (النصية الموازية) بکارئینایە(١٦). و رەخنەگر (المقداد قاسم)ی زاراڤێ (الترافق) بکارئینایە(١٧) ، پێخەمەت ڤێ ژێکجودابوونێ د ناڤکرنا زاراڤێ ناڤبری دا، پێدڤیە ئەم بزڤرینە سەر فەرهەنگێن زمانێن بیانی تاکو تێگەهێ ڤی زاراڤی (Le paratexte)دەستنیشانکەین ، بەری نهۆ مە ئاماژە دایە هندێ کو پەیڤا(Para) ب رڤشت گریکیە و رامانا (برەخڤە ـ بجانب) د دەت ، و ئەڤ پەیڤە (Para) دناڤ زمانێ فرەنسی دا و هەروەکی د فەرهەنگا (روبیر)دا هاتی ، خودان چەندین رامانێن ژێکجودایە مینا : (هەڤسوبی ـ المجاورة) و (نێزیکی ـ القرابة) و (هەڤالینی ـ المصاحبه) و (وەکهەڤی ـ المشابهة) و خوە پاراستن ژ ـ الوقاية من) ....هتد. و پەیڤا (textualité) رامانا (تێکستی ، النصيه) ددەت و پەیڤا (texte) رامانا (تێکست ، النص) ددەت .

دەربارەی ڤێ دابێشێ و ژ ئەنجامێ ڤێ ژێکجودابوونا دیتن و بوچوونێن بووری ، ئەز ڤان هەردوو زاراڤان (تێکستێ هەڤتەریبـ النص الموازي) و (پاشکوێن تێکستی ـ الملحقات النصية) بباشترین زاراڤ دزانم و هەر وەکو دناڤ وەرگێرانا (محمد بنيس ، محمد خير الريقاعي) دا هاتین پێخەمەت دەربرینکرنێ ژ ڤی زاراڤێ بیانی (Le paratexte) ، و ئەگەر زاراڤێ (تێکستێ هەڤتەریبـ النص الموازي) ژ هەمی زاراڤێن دیتر یێ باشتربیت . ئەڤجار (تێکستێ هەڤتەریب) : پێکهاتیە ژ وان دەرازینکێن راستەوخۆ و پاشکۆیان و رەگەزێن لدورمانێن تێکستی هەین چ ژلایێ ژدەرڤە یان ژناڤدا، و برەنگەکێ راستەوخۆ یانژی نە راستەوخو باسێ تێکستی دکەن ، و تیرۆشک و راڤەکرنان بەرددەنە سەر رەهەندێن مژاوێن وی و تێکەلیێ ژێ ب دویردئێخیت و گومانا خواندەڤانی ژی ل سەر تێکستی ناهێلیت. د راستی دا ئەڤ تێکستێن هەڤتەریب ، هندەک تێکستێن سەربەخۆ پێکدئینن . بۆ نموونە ؛ گۆتارا دەستپێکێ وەکو تێکستەکێ سەربەخۆ دهێتە هژمارتن ، و نژیارێن خوەیێن تایبەت و رامان و ئەرکێن خوە هەنە .

دیسان ناڤونیشان وەکو فۆرمەکێ بچویک ژی دهێتە بەرجەستەکرن ، ودشێت برێکا (چربوون ـالتکپیفـ ، ئاماژەدان ،جەڤەنگکرن ، ، پوختەکرنێ) تێکستەکێ مەزن ل نافخوە بگریت؛ و بڤی رەنگی پاشکوێن هەڤسوێن تێکستی مینا (دانەر ، رەگەز، پێشەکی ، ناڤونیشان ، ـ الحوارات ...هتد) دهێنە پێکئینان و دبنە تێکستێن سەربەخو و هەڤتەریب بۆ تێکستێ دناڤدا هاتینە بەرجەستەکرن . ژ بەر ڤی ئەگەری مە؛ بکارئینانا زاراڤێ (تێکستێ هەڤتەریب ـ النص الموازي) دناڤ ناما خوەدا بباشتر زانیە، بەلێ ل گەل بکارئینانا ڤی زاراڤی ژی مە هندەک تێگەهێن دیتر ژی بەرجەستەکرینە مینا (دەرازینک ـ العتبات) و (پەراوێزێن تێکستی ـهوامش النص) و (پاشکوێن تێکستی ـ الملحقات النصية) تاکو زاراڤێ سەرەکی

بهێته موکمکرن و رامانا وی برەنگەکێ باشتر رۆنڤەبیت.

هەروەسا تێکستێ هەڤتەریب ل گەل (هەڤتێکستی ، التعلق النصي ، معمارية النص ، النص الواصف) دبیته گرنگترین رەگەز دناڤ (المتعاليات النصية (Transtextualité۔ دا. تێکستێ هەڤتەریب ژ پاشکۆیان و دەرازینکێن دەرەکی و ناڤەکی پێکدهێت و برێکا شلۆڤەکرن و راڤەکرن و رونڤەکرنێ باسێ تێکستی دکەت ، نموونە بۆ دەرازینکێن دەرەکی و ناڤەکی (دەرازینکا دانەری ، دەرازینکا دیاریکرنێ ۔ الإهداء ...هتد) .

ئەڤ چەندە هندێ دگەهینیت کو ئەو تشتێ گرنگ ل دەڤ (جیرار جینیت)ی نە تێکستە ، بەلکو ئەڤ تەوەرەنە : (التعالي النصي) ،و ئەو تەفاعلێن برێکا پروسێن (سالوخدان و تێکرەسیا تێکستان و هەڤسوییا تێکستان و پێکڤەگرێدانا تێکستی دناڤبەرا تێکستاندا دروست دبن ،و ل گەل پێکهاتەیا تێکرەسیا ژانرێن تورەیی دناڤ تێکستی دا(١٨) .

هەر د بیاڤێ بۆچوونێن (جیرار جینیت)ی دا ،(جان ماری شافر Chaeffer)ی ئاماژە دایە تایبەتمەندیا فرە تێکستیێ (التعددية النصية ۔hypertextualité) ل دەڤ ناڤبری و مەبەستا وی ژ ڤێ تایبەتمەندیێ :ئەو پەیوەندینە یێن کو دناڤبەرا تێکستەکێ دەستنیشانکری دا و هندەک تێکستێن دیتردا هەین ، مینا (ئاماژان ، سالۆخەتان ، شوینوارێن رەگەزێن تورەیی) .(١٩)

(جیرار جینیت) دناڤ پەرتووکا خوەدا یا ب ناڤونیشانێ (الأطراس۔ Palimpsestes) دا بڤی رەنگی پێناسا تێکستێ هەڤتەریب دکەت :کو جۆرێ دوویێ یە ژ (التعالي النصي) و ئەڤ تێکستە ژ پەیوەندیەکێ پێکدهێت و ئەڤ پەیوەندیە برەنگەکێ گشتی؛ یا کێم ئاشکەرابوونە بەلی یا بەرفرهەیە ، و تێکست بخوە وێ پەیوەندیێ ل گەل هەمی پێکهێنەرێن بەرهەمێ ئەدەبی ئەنجامددەت (...).وەکو پەیوەندیکرن ل گەل ڤان تەوەران: (ناڤونیشان ، ناڤونیشانێ کت ، ناڤونیشانێ ناڤەکی ، پێشەکی ، پاشکو ، التنبيهات ، التمهيد ، پەراوێزێن ل بنێ بەرپەری یانژی ل دوماهیکا پەرپەران ، المقتبسات ، خەملاندن۔التزينات۔ ، دەربرینێن :دیاریکرن وتنویە و سوپاسێی ، الشريط ، القميص) و گەلەک نیشانێن دیترێن لاوەکی و ئاماژێن نڤیسینێ ، و دیسان گەلەک تشتێن دیترێن بیاڤەکێ هەمەرەنگ بۆ بەرهەمێ ئەدەبی پەیدادکەن . رەنگە هندەک جاران ؛ شلۆڤەکرنەک بیت یانژی تەعلیقەکا فەرمی بیت یان نە فەرمی بیت کو دناڤ بەرهەمی دا هاتبیتە وەشاندن (٢٠) . دیسان (جینیت) دناڤ پەرتووکا خوەدا ب ناڤونیشانێ (دەرازینک)،زێدەکرنەکێ ل سەر پێناسا خوە بۆ تێکستێ هەڤتەریب دکەت و دبێژیت : ئەوە یێ کو تێکستی دکەتە پەرتووک و پێشکێشی خواندەڤانی و جەماوەری دکەت . (٢١) ئانکو تێکستێ هەڤتەریب ؛ پێکهاتیە ژ پاشکۆیێن تێکستی و دەرازینکان ، و بەری کو ئەم بچینە دناڤ هەر ڤالاتیەکا تێکستی دا ، ئەم دچینە دناڤ ڤان پاشکۆ یان و دەرازینکان دا ، مینا دەرازینکا دەرگەهی ، یانژی هەر وەکی ئەڤ پەندا مەغربی دبێژیت (نووچەیێن مالێ لسەر دەرگەهێ مالی دنڤیسینە)، و دیسان هەر وەکی(جینیت) ی بخوە گوتی (هشیاری دەرازینکا بن) (٢٢)

تێکستێ هەڤتەریب ؛ ب هەمی جۆر و ئەرکێن خوەیێن ژێکجوداڤە ، بریتیە ژ هەر

تێکستەکێ هۆزانێ یان پەخشانێ کو خودان پەیوەندیەکە ، ئەڤجار چ ئەڤ پەیوەندیە یا نەپەنی بیت یان ئاشکەرابیت یانژی چ یا دویربیت یانژی نێزیکی تێکستێ و دکەڤیتە پەیوەندیـ دناڤبەرا تێکستێ ئورجینال دا کو ناڤەرۆکە و تێکستەکێ دیتر مینا (ناڤونیشانێ سختە ، ناڤونیشان ، پێشەکی ،دیاری، التنبیهات ، الفاتحە ، الملاحق و الڕبول، پوختە ، پەراوێز ، وێنە و نەقش ، ...هتد) و گەلەک تشتێن دیترێن گرێدای تێکستی و ناڤەرۆکا وی کو ژلایێ دانەری یان چاپڤانی یانژی سرۆشتێ دەرەکی و ناڤەکیێ پەرتووکێ بخوە ڤە دهێنە وەشاندن وەکی :(شهادات) و (المحاورات) و(ریکلام ـإعلانات) ، پێخەمەت خویاکرنا داهێنان و مەبەستێن بەرهەمی و سەمتکرنا خواندەڤانی ژبۆ خواندنەکا راست و دروست و بەرهەمدار (٢٣).

ژ ڤێ چەندا بوری خویادبیت کو تێکستێ هەڤتەریب بریتیە ژ وان تێکستێن هەڤسویێن تێکستێ ئورجینال و ب فورمێ دەرازینک و پاشکوێن دەرەکی و ناڤەکی مەندیا خوە وەردگرن ، و خودان چەندین ئەرکێن سیمانتیکی و ئیستاتیکی و پراگماتیکینە . رەخنەگر (سعید یقطین) ڤان تێکستان پێناسەدکەت و دبێژیت :بریتیە ژ وان تێکستان ، یێن خودان بنیاتەکێ تێکستی کو د کونتێکسەکێ دەستنیشانکری دا پشکدارییێ د نژیارا تێکستێ ئورجینال دا دکەت ، و دیسان ل گەل تێکستێ ئورجینال هەڤسو دبیت و برەنگەکێ سەربەخۆ دهێتە وەشاندن ، و رەنگە ئەڤ نژیارا تێکستی هۆزان بیت یانژی پەخشان بیت ، و دبیت خودان ژێیاتی بیت بۆ چەندین گۆتارێن ژێکجودا ، یانژی دبیت وەکو پەراوێزەکێ یان تەعلیقەکێ یان دانوستاندنکێ بهێت؛ پێخەمەت رونڤەکرنەکێ ل سەر پەرگرافەکا ڤەگێرای یان دانوستاندنەکێ دناڤ تێکستی دا (٢٤) .

تێکستێ هەڤتەریب ؛ برەنگەکێ هەمەلایەنی ـ کلیـ ناهێتە وەشاندن ، چونکی ئەڤ تێکستە پرتەکە ژ نژیارا تێکستی و دناڤ دا و بیێ بەرچاڤکرنا کونتێکسێن ئورجینالێن وی دهێتە بەرجەستەکرن . ئەڤ تێکستە ؛ هندەک دەرازینک و پاشکۆیان ل ناڤحوەدگریت کو هاریکاریا مە ژبۆ بجهێنانا ڤان کاران دکەن: (تێگەهەشتنا تایبەتمەندیێن تێکستێ ئەدەبی ، دەستنیشانکرنا مەبەستێن رامان و راگماتیکا وی ، ڤەکۆلینا وێ پەیوەندی یا وان ل گەل بەرهەمێ ئەدەبی هەی) . تێکستێ هەڤتەریب ؛ پێکهاتەیەکا تێکستیە و دشێت برێکا پرۆسا تەفاعلەکا تێکستی ، رامان و سیمانتیکا تێکستی بەرهەم بینیت . ژ بەر ڤێ چەندێ دەرازینکا (رۆلەکێ گرنگ هەیە ژ بۆ سەمتکرنا خواندەڤانان و کێشنانا هێلێن سەرەکیێن پرۆسا خواندنێ ، تاکو دگەهیتە وێ پلێ کو هەر خواندەنکێ بۆ بەرهەمێ ئەدەبی و بیێ ڤان تێکستان بهێتەکرن مینا خواندنەکا نەچاری (قیصریة) دهێتە هژمارتن ،کو دشێت زیانەکا مەزن بگەهینیتە تێکستی و رەهەند و مەبەستێن وی ب شێلینیت) (٢٥).

تێکستێ هەڤتەریب دوو ئەرک هەنە ، ئەرکەکێ ئیستاتیکی یە ژ بۆ جوانکرن و خەملاندنا پەرتووکێ . و ئەرکێ دیتر یێ پراگماتیکیە ژ بۆ سەرەنجراکێشانا(إغواء) خواندەڤانی . بەلکو روویێ ئەرکیێ ڤی تێکستێ هەڤسوـ هەروەکی (جینیت)ی ئاماژە پێدایـ دڤێ چەندێ دا دهێتە پوختەکرن ؛ کو ئەڤ ئەرکە:(گۆتارەکا سەرکیە ، و هاریکارە ژ بۆ خزمەتکرنا تشتەکێ دیترێ هەبوونا خوەیا راستیدەر د چەسپینیت ، و ئەوژی تێکستە) (٢٦) ، و ئەڤ چەندەـ پراگماتیک

– هێزەکا ئەنجامدان (إنجازیە) و نوچەگەهاندنێ (إخباریة) ب تێکستی دبەخشیت ، چونکی تێکست ؛ پەیامەکە و بۆ خواندەڤانی و جەماوەری دهێتە سەمتکرن(٢٧) .

ئانکو ؛ دەرازینکان گرنگیەکا مەزن ژ بۆ تێگەهەشتن و راڤەکرنا تێکستی هەیە ، و ژ هەمی لایانڤە خوە ب سەر تێکستی دا د پۆشیت ، پێخەمەت ناڤگرتنا هەمی هویربینی و نژیارێن هەڤسوکریێن تێکستی ، چ ژ دەرڤە یان ژناڤ تێکستی دابن کو ئەڤ چەندە گشتاتیا (عمومیە) تێکستی و بەرهەمئینانا وییا سیمانتیکی و هەڤبەری (تقابلی) پێکدئینیت .

ـ ئەم دشێین تێکستێ هەڤتەریب ل سەر دوو پشکان پارڤەکەین :

١ـ تێکستێ هەڤتەریبێ ناڤەکی (النص الموازی الداخلیـPéritexte) :

پەیڤا گریکی(Péri) رامانا (الدور ـ حول) ددەت ، یانژی رامانا هەر تێکستەکێ هەڤتەریبێ لدۆرمانێن تێکستی یان ناڤەروکێ هەی دبەخشیت ، دیسان رامانا ؛ تێکستێ هەڤتەریبێ ناڤەکی یان هەڤالبەند(المصاحب) یان هەڤسویی(المجاور) دبەخشیت .

تێکستێ هەڤتەریبێ ناڤەکی : بریتیە ژ پاشکویێن تێکستی ، و دەرازینکێن برەنگەکێ راستەوخۆ ب تێکستی ڤە گرێدای . و هەمی تشتێن لدۆرمانێن پەرتووکێ هەی ؛ بخوەڤە دگریت ، مینا :(بەرگ ، دانەر ، ناڤونیشان ، دیاری ، مقتبسات، پێشەکی ، پەراوێز) و هەر تشتەکێ دیترێ (جینیت) ی دناڤ هەر یازدە پشکێن پەرتووکا خوەدا ـ دەرازینک ، العتباتـ رەواکری ژی لناڤخوەدگریت (٢٨) .

٢ـ تێکستێ هەڤتەریبێ دەرەکی (النص الموازی الخارجیـEpitexte) :

ئەڤ پەیڤا گریکی (Epi) رامانا (لسەر – علی) ددەت ، ئانکو مەبەست ژێ ئەو تێکستێ هەڤتەریبێ دەرەکیە یان رەدیفە یانژی تێکستێ گشتییێ هەڤالبەندە . ئانکو ئەم دشێین بێژین ؛ ئەڤ جۆرێ تێکستێ هەڤتەریب و ژ بلی جۆرێ ئێکێ ؛ هەر جۆرەکێ دیترێ تێکستانە کو دناڤبەرا وی و پەرتووکێ دا رەهەندەکێ جهی و گەلەک جاران یێ دەمی ژی هەیە، و ئەڤ جۆرە بویاغەکا ریکلامی بخوەڤە دبینیت ، وەکی :(استجوابات ، بیرهاتن ، شهادات ، ریکلام) و (جینیت) ی د هەر دوو پشکێن دوماهییێ دا ژ پەرتوکا خوە یا ناڤبری باسێ ڤێ چەندێ کریە (٢٩) .

ل دویڤ ڤێ چەندا بووری خویادبیت کو تێکستێ هەڤتەریبێ دەرەکی ، بریتیە ژ هەر تێکستەکێ هەڤتەریبێ برەنگەکێ نەگیتیکی دناڤ پەرتووکێ دا دهێتە پاشکوکرن ، بەلێ ئەڤ تێکستە ، دناڤ ڤالاتیەکا فیزیکی و جڤاکی دا د هێتە بەلاڤکرن و بکارێ خورتیلێکرنێ ناهێتە سنوردان ، و بڤی رەنگی دێ چیتە جهێ (تێکستێ گشتییێ هەڤالبەند) لدەرڤەی پەرتووکێ : وەکی بەلاڤکرنێن دناڤ کوڤار و رۆژنامان دا دهێنەکرن ، و پرۆگرامێن رادیوی ، و چاڤپێکەڤتن و سمینار ...هتد .

ئەڤ هەر دوو تێکستێن هەڤتەریبێن (دەرەکی و ناڤەکی) لدۆرمانێن تێکستێ سەنتەرکی دهێنە وەشاندن و ئەو ژی تێکستێ داهێنانیێ سەرەکیە ، و ئەم نەشێین دڤی تێکستی بگەهین یانژی شلۆڤەبکەین بێی کو دناڤ ڤان دەرازینک و پاشکۆیێن تێکستی را دەربازبین.

پەیوەندی دناڤبەرا هەر دوو تێکستان دا (تێکستێ هەڤتەریب و تێکستێ سەرەکی)

، پەیوەندیەکا دیالیکتیکیە (جدلیە) ؛ وئەڤ پەیوەندیە ل سەر بنەرەتێ خویاکرن و رونڤەکرنا تێکستێ ناڤەکییێ بەرهەمی دروست دبیت تاکو ژ هەمی لایانڤە تێکستی ل ناڤخوە بگریت و راڤەبکەت . رەخنا رۆمانی یا (النقد الروائي) رۆژئاڤایی و عەرەبی بۆ دەمەکێ درێژ ، تێکستێ هەڤتەریب ب پشت گوە هاڤێتیە ، و بتنێ رەخنەگر د مژویلی تێکستێ داهێنایێ ناڤەکی بوون ، و ئەڤ تەوەرە هەمی (پەراوێز ، پێرست ، ناڤونیشان ، دیاری ، وێنەیێن ئایکونی ، .....هتد) ب پشت گوە ئێخستبوون ، و د سەر ڤێ چەندێ هەمییێ را ، (رولان بارت R. Barthes) ی خویاکریە کو (هەر تشتەکێ دناڤ رۆمانێ دا هەی خودان رامانە) (٣٠).

و شیعرایەتییێ (Poétique) - چ یا نژیارگەری یانژی یا سیموتیکی - پویتەدان بڤی تێکستێ هەڤتەریبێ دەهمەنکری (المهمش) بەخشیە ، و کریە دەرازینکەکێ سەرەکی بۆ دناڤداچوونا کویراتیا تێکستێ داهێنای دا . هەر دویرکرنەکا ژ تشتێن دەرڤەی تێکستی بهێتەکرن ، دێ بیتە ئەگەرێ پەیداکرنا لاوازی و کێماسی و نیگەتیڤییێ دناڤ بەرهەمی دا .

تێکستێ هەڤتەریب یانژی هەر وەکی (هنری میتران H. Mitterand) دبێژیت : کومەکا دەرازینک و پاشکۆیێن تێکستی یێن دەرەکی و ناڤەکی ل ناڤخوە دگریت . و گرنگیا تێکستێ هەڤتەریب دناڤ وێ شلۆڤەکرنێ دا خویادبیت ، یا کو تێکستی دکەتە پەرتووک ، و هەر ب وێ ساخلەتێ خوە پێشکێشی خواندەڤانی و جەماوەری دکەت . ئەڤ چەندە ژی هندێ دگەهینیت کو تێکستێ هەڤتەریب ؛چوارچۆڤەکێ (گیتیکی فیزیکی) یە ، و خودان ئاماژەکرنەکا ماینەڤی(معنوی) پراگماتیکیە ، و پەیوەندیێن راستەوخۆ و نەراستەوخۆیێن تێکستی پێکڤە گرێددەت ؛ پێخەمەت سەرەنجراکێشانا خواندەڤانی ، و دیسان ژ بۆ کارتێکرنێ ل سەر خواندەڤانی و ل دوو ئاستان ئەڤ کارتێکرنە خویادبیت : ئاستێن (خواندنێ ، وەرگرتنا ئیستاتیکایا بەرهەمی) .

هەروەسا دەرازینکێن تێکستێ هەڤتەریب ، بریتینە ژ وان پاشکویان یێن کو ژ لایێ دەرەکی و ناڤەکیڤە لدۆرمانێن تێکستی د هێنە وەشاندن و گۆتارەکا رۆمانییا مری ژ تێکستێ داهێنای د رێسن(تنسج) ، و ئاخڤتنەکێ ل سەر تێکستی و جڤاکی و جیهانێ رادگەهینن، و هەر چەند د سەربەخۆ بن یانژی د بێلابن، هەر ئەوان هەڤبەندییەکا بهێز یا ب تێکستی ڤە هەی و ل بەر دەرگەهـ و دەرازینکێن وی د راوەستاینە. رەخنا رۆمانییا عەرەبی و تاکو ئەڤرو ، گرنگیەکا مەزن نەدایە تێکستێ هەڤتەریب ،و ل دویڤ زانیارییێن مە ،بتنێ هندەک خواندنێن کێم نەبن کو ئەم دشێین بتبلێن دەستان بهژمێرین ، وەکو گۆتار و ڤەکولین هاتینە بەلاڤکرن (٣١) .

نهۆ ؛ پێدڤیە پویتەدان ب دەرازینکێن تێکستێ . . . بهێتەدان ، چونکی ئەڤ تێکستە گەلەک دگرنگ سەرەکینە ژ بۆ دناڤداچوونا جیهانا تێکستێ ئەدەبی و ڤەکرنا رەهەندێن گرتییێن وی و خویاکرنا نهێنی یێن وان. پێخەمەت پیڤانا رەهەندێن تێکستێ ناڤەکی ، پێدڤیە ئەم ؛ پێنگاڤێن خوە لبەر دەرازینک و دەرگەهێن تێکستان جیگیربکەین، وەکی ڤان دەرازینکان (ناڤونیشان ، پێشکێشکرن ، پولینکرن ، دیاریکرن ، ئاڤاکاریا تێکستی ، و برەنگەکێ گشتی ڤالاهییا تێکستی) . .

ئارمانجا تێکستێ هەڤتەریب ئەوە کو (هزرکرنەکا دەستپێکی لدۆر تیورا شلۆڤەکرنا رەخنەیی پێشکێش بکەت و دیسان هندەک یاسایێن نوی ژ بۆ خواندنا گۆتارا رۆمانێ دانیت) (٣٢) ، هەروەسا تێکستێ هەڤتەریب و ل دویڤ دەربرینا (لوی بورخیس)ی هاتیە نیاسین ب :(وێ بێلاییێ ـ البهو، vestibule – یاکو ئەم ژێ بەرەف رێکا درێژا دانوستاندنێ دگەل دانەرێ رەسەنێ بەرهەمێ ئافراندی دچین) (٣٣) . دیسان تێکستێ هەڤتەریب ؛ هەولددەت کو (برەنگەکێ هویربین ، تیڤلێ ژیولوژیێ رامانێ دناڤ تێکستێ تورەیی دا بکولیت ، و ئەڤ تێکسته چەندین داڤ و سیبەرێن تێکستێن دیتر لناڤخوە دگریت) (٣٤) .

خواندن و شلۆڤەکرنا دەرازینکێن تێکستێ رۆمانێ ، و ل گەل چاڤدێریکرنا دوو کۆنتێکسان : (تێکست ، رەگەزبوون ـ التجنيس) پرۆسەکا سەرکەفتی و ئارمانجدارە ، چونکی ئەڤ خواندنە ژ هەمی لایانڤە بەرهەمێ ئەدەبی ل ناڤخوە دگریت ، بگرە ژ دەسنڤیسێ و چاپکرنێ و تاکو دگەهیتە بەردەستێ خواندەڤانی .

خویادبیت کو (دەرازینک ـ العتبات):(بابەتەکێ گرنگ و هێژایە و کەرەستەکێ گونجایە ژ بۆ رەخنێ بگشتی و رەخنا ئایدیولۆژی بتایبەتی ، و ژبەر دوو ئەگەران : ئێک: چونکی دەرازینکان هەڤبەندی ب جهێن ئستراتیژیێن تێکستی ڤە هەنە و دیسان چەندین ئەرکێن ژێکجودا بستوخوەڤە دگرن . دو :دەرازینکان پەیوەندیەکا جۆری بوێ جیهانێ ڤە هەیە یاکو تێکست دناڤدا دهێتە ئافراندن) (٣٥).

تاکو نهۆ بابەتێ دەرازینکان دناڤ رەوشەنبیریا کەڤنا عەرەبی دا ، پێدڤیاتی ب پیڤان و تێستکرنا رەهەندێن وان هەیە ، و دیسان دوبارە لێنێرین د خواندن و ڤەکولینێن واندا بهێنەکرن دەمێ ل رەوشەنبیریا پێشکەفتیا رۆژئاڤایی بنێرین ، دێ بینین کو ڤەکولین د بیاڤێ بابەتێ (دەرازینکان)دا و ل دویڤ زانیاریێن من (٣٦)، زێدەتر برەنگەکێ تیۆری ل دەڤ (جیرار جانیت) ی دناڤ پەرتووکا ویدا یا بناڤێ دەرازینک (العتبات ـ Seuils)خویابووینە و ناڤبری ئەڤ بابەتە ژ لایێ تیۆری و پراکتیکیڤە هەڤبەرکریە(٣٧) .

ژ بەر ڤێ چەندێ ؛ پویتەدان ب دەرازینکێن تێکستان هاتیە دان و ئەڤ بابەتە (دناڤ کونتێکسەکێ تیۆری شلۆڤەکاری دا هاتیە باسکرن و تاکو ئەرکێ دەرازینکان د تێگەهەشتنا تایبەتمەندیێن تێکستی دا خویابکەن و لایەکێ گرنگ ژ ئارمانجێن سیمانتیکیێن وی دەستنیشانبکەن ، کو ئەو ژی لڤی سەردەمی بوویە ژێدەرەک بۆ دارشتنا چەندین پسیارێن هویربین کو بهاو سەنگیا ڤی بابەتی دناڤ دا ئاشکەرادبیت) (٣٨).

دەهمەن:

١) د .سعيد يقطين: القراءة والتجربة، دار الثقافة، الدار البيضاء، ط١/ ١٩٨٥، ص ٢٠٨
٢) د. سعيد يقطين: انفتاح النص الروائي، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، ط١ / ١٩٨٩، ص ١٠٢ (الهامش)
٣) د. سعيد يقطين: الرواية والتراث السردي، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، ط ١ / ١٩٩٢، ص ٥٠.
٤) د. محمد بنيس: الشعر العربي الحديث: بنياته وإبدالاتها، ١، التقليدية، دار توبقال للنشر، الدار البيضاء، ط١/ ١٩٨٩، ص ٧٧.

٥) د. محمد بنيس، الشعر العربي الحديث، بنياته وإبدالاتها،١ التقليدية، دار توبقال للنشر، الدار البيضاء، ط ١٩٨٩/١، ص ٧٦.

٦) نفس المرجع السابق، ص ٧٧ .

٧) نفسه، ص ٧٧ .

٨) الصولي: أدب الكتاب، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، بدون تأريخ للطبعة، ص ص ١٦٣-٢٦٠.

٩) فؤاد الزاهي: الحكاية والمتخيل، أفريقيا الشرق، الدار البيضاء، ط١٩٩١/١، ص ٨٥.

١٠) د. عبد العالي بوطيب، (برج السعود- وإشكالية العلاقة بين الروائي والتاريخي) المناهل- مغربية- العدد٥٥/ السنة٢٢، يونيو١٩٩٧،ص ٦٣.

١١) د. عبد الفتاح الحجمري: عتبات النص: البنية والدلالة،شركة الرابطة، الدار البيضاء، ط١٩٩٦/١، ص ٩.

١٢) عبد الرحيم العلام، (الخطاب المقدماتي في الرواية المغربية) ،علامات مغربية- العدد٨، ١٩٩٧، ص ١٧ (انظر الهامش ص ٢٣ .

١٣) محمد الهادي المطوي، (في التعالي النصي والمتعاليات النصية)، المجلة العربية للثقافة، تونس، السنة ١٦، العدد ١٩٩٧/٣٢، ص ١٩٦.

١٤) د. عبد اللّه ترو (تفسير وتطبيق مفهوم التناص في الخطاب النقدي المعاصر) ، الفكر العربي المعاصر- لبنان- العددان ٦٠-١٩٨٩/٦١،ص ٨٠.

١٥) محمد خير البقاعي، (أزمة المصطلح في النقد الروائي العربي) ،الفكر العربي- بيروت، السنة ١٧، العدد ٨٣، سنة ١٩٩٦، ص ٨٤.

١٦) المختار حسني: (من التناص إلى االأطراس)، علامات في النقد - السعودية- الجزء ٢٥، المجلد ٧ /١٩٩٧، ص ١٧٨.

١٧) تدييه، جان إيف:النقد الأدبي في القرن العشرين، ترجمة قاسم مقداد، وزارة الثقافة، دمشق ، ١٩٩٣.

١٨)- G. Genette: Introduction à l'Architexte, seuil, pp ٨٧-٨٨.

١٩) Schaeffer (J.M): Qu'est ce qu'un genre littéraire, seuil, ١٩٨٤, p ١٧٥.

٢٠) Genette (G): Palimpseste, p ٩.

٢١) Genette (G) : Seuils, p ٧.

٢٢) نقلا عن عبد الفتاح الحجمري، عتبات النص: البنية والدلالة (الغلاف الخارجي من الوجهة الداخلية الأمامية .

٢٣) محمد الهادي، المطوي (في التعالي النصي والمتعاليات النصية) ،ص ١٩٥.

٢٤) د. سعيد يقطين: انفتاح النص الروائي، ص ٩٩.

٢٥) د. عبد العالي بوطيب: (برج السعود و إشكالية العلاقة بين الروائي والتاريخي)، المناهل، المغرب، العدد ٥٥، السنة ٢٢، يونيو، ١٩٩٧، ص ٦٤.

٢٦) G. Genette, Seuils, p ١٦.

٢٧) G. Genette: Seuils, p p ١٥ .

٢٨) G. Genette: Seuils, p p ١٠-١١.

٢٩) انظر محمد الهادي المطوي: (في التعالي النصي والمتعاليات النصية)، ص ١٩٦؛ وجيرار جنيت: عتبات، ص ١٠-١١.

٣٠- R Barthes; L'effet du réel, Ed. Seuil - Point ١٩٨٢, p ٨٣٣.

٣١) ومن بينها دراسات كل من :

أ- د. شعيب حليفي: (النص الموازي للرواية- استراتيجية العنوان)، مجلة الكرمل؛ قبرص، العدد ٤٦، ١٩٩٢.

ب- د. سعيد يقطين: انفتاح النص الروائي، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، ط ١، ١٩٨٩.
ج- عبد الجليل الأزدي: (عتبات الموت- قراءة في هوامش وليمة لأعشاب البحر)، فضاءات مستقبلية- المغرب- العددان ٢-٣/ ١٩٩٦.
د- د. عبد الفتاح الحجمري: عتبات النص البنية والدلالة، شركة الرابطة، ط ١/ ١٩٩٦.
هـ- د. سعيد يقطين: الرواية والتراث السردي، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، ط ١، ١٩٩٢.
و- عبد الرحيم العلام: (الخطاب المقدماتي في الرواية المغربية)، علامات، المغرب، العدد ٨/ ١٩٩٧م.
ز- د. عبد العالي بوطيب: ("برج السعود" وإشكالية العلاقة بين الروائي والتاريخي)، المناهل- المغرب- العدد ٥٥ السنة ٢٢، ١٩٩٧ ص ص ٦٣-٧٣.
٣٢) د. شعيب حليفي، (النص الموازي للرواية- استراتيجية العنوان)، مجلة الكرمل- قبرص، العدد٤٦ / ١٩٩٢، ص ٨٢.
٣٣) نفسه، ص ٨٢.
٣٤) د. شعيب حليفي: (النص الموازي للرواية- استراتيجية العنوان)، ص ٨٣.
٣٥) عبد الجليل الأزدي: (عتبات الموت- قراءة في هوامش وليمة لأعشاب البحر) فضاءات، المغرب، العددان: ٢-٣، ١٩٩٦، ص ٣٧.
٣٦)
١٧) Mitterand (Henri): "Le discours préfaciel ×, dans la lecture sociologique du texte romanesque, Toronto, Stevens et Hakkert, ١٩٧٥, pp ١٣-٣.
A regarder : Maurice de la croix et Fernand Hallyn : Méthode de. texte. Duclot, Paris ١٩٨٧.
٣٧) عبد الجليل الأزدي، نفسه ص ٣٧.
٣٨) عبد الفتاح الحجمري: عتبات النص، البنية والدلالة، ص٧.
* ئةظ بابةتة ذظلىَ طؤظارىَ هاتية وةرطرتن و وةرطيَران:
- د. جميل حمداوي: لماذا النص الموازي. مجلة(الكرمل)، مجلة فصلية تصدر عن مؤسسة الكرمل الثقافية، العدد(صيف و خريف ٨٨/ ٨٩)، ٢٠٠٦، ص٢١٨-٢٢٥.